

УДК 37.011.31 : 316.444.5

РЕФЛЕКСІЯ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ІНШОМОВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Г. В. Твердохліб

REFLEXION OF THE FOREIGN LANGUAGES TEACHER IN CONDITIONS OF A FOREIGN LANGUAGE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

G. V. Tverdokhlib

У статті уточнено поняття «іншомовне освітнє середовище» як комфортні умови для самореалізації учасників освітнього процесу під час спілкування, обміну навчальною і професійною інформацією, оволодіння й використання іноземних мов, побудови діалогу й співпраці на засадах партнерства. Зазначено, що до сучасного особистості вчителя мають висуватися такі вимоги, як: розвиток здатності до іншомовного спілкування; виявлення ініціативи й активності в об'єднанні колег для вирішення міжнародних освітянських проблем; наявність високого рівня сформованості рефлексивних умінь. Задекларовано авторську позицію, згідно якої рефлексія є складовою технології професійної самореалізації вчителів іноземних мов в умовах іншомовного освітнього середовища та є комплексом дій, а саме: самоаналіз результатів власної іншомовної діяльності; зіставлення власних потенційних можливостей з вимогами іншомовного освітнього середовища; уявлення образу успішного вчителя.

Ключові слова: рефлексія, іншомовна компетентність учителів, іншомовне спілкування, іноземні мови, технологія, образ успішного вчителя.

The article clarifies the concept of “foreign language educational environment” as a comfortable environment for self-realization of participants in the educational process during communication, exchange of educational and professional information, mastering and using foreign languages, building dialogue and cooperation on the basis of partnership. It is noted that the present personality of the teacher should be based on such requirements as: development of ability to communicate in foreign languages; identification of initiative and activity in the association of colleagues for solving international educational problems; presence of high level of formation of reflexive abilities. The emphasis is on the fact that, due to reflection, the teacher has the opportunity: to assess the correctness of choosing ways of professional self-realization in different types of pedagogical activities; to identify and overcome the difficulties which disturb them; to analyze the pedagogical situation and evaluate their own opportunities to solve it, to find their own mistakes and correct them quickly. The author's position is stated according to which reflection is an integral part of the technology of professional self-realization of foreign language teachers in a foreign language

environment and is a complex of actions, namely: self-analysis of the results of their foreign-language activities; comparing their own potential with the requirements of a foreign language educational environment; representation of the image of a successful teacher. The mentioned technology is presented as consistently implemented concrete actions of administration of institutions of general secondary education and methodologists (stimulating teachers to self-analysis of the results of their own pedagogical activity on the basis of reflection; development and implementation of maps of possible achievements of teachers in professional activities; providing methodological assistance in development of educational projects; encouraging teachers to participate in various pedagogical activities), as well as independent actions of teachers of foreign languages (self-analysis and elimination of obstacles hindering revealing own foreign language capabilities, scheduling professional self-improvement, presentation of own products of pedagogical activity, attracting colleagues, students, parents to foreign language activities).

Key words: reflexion, foreign language competence of teachers, foreign language communication, foreign languages, technology, appearance of a successful teacher.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Обмін науковою та освітньою інформацією, спілкування іноземними мовами, відкрите стажування в інших країнах активізують потреби вчителів аналізувати ступінь розвитку своїх професійних і педагогічних здібностей, розкривати в освітньому середовищі іншомовний потенціал, як власний, так і школярів, долати мовленнєві стереотипи й розвивати міжнародні комунікації, знаходити шляхи самовдосконалення й саморозвитку засобами іншомовного спілкування. Однак, у ретроспективному баченні переважає виконавська позиція вчителя іноземних мов, тобто є отримані знання й вони транслуються учням. Учителям іноземних мов бракує сформованої лідерської позиції, досвіду згуртування колег, школярів, батьків з метою іншомовного спілкування, розвитку ідей співробітництва у вигляді партнерських стосунків. На основі виявленої вище суперечності зробимо припущення, що рефлексія вчителя іноземних мов має сприяти засвоєнню основ мовленнєвої і комунікативної культури суб'єктами освітнього процесу, формуванню їхньої готовності до спілкування з іншими людьми іноземними мовами й створення ними спільних освітніх проектів.

Професійна самореалізація вчителів іноземних мов відбувається під впливом сучасних освітніх тенденцій, які вимагають осмислення й сприйняття себе в нових соціальних ролях, глибокого аналізу власних потенційних можливостей, співвіднесення власного «Я» з вимогами професійної діяльності. У такому сенсі рефлексія як психолого-педагогічний феномен має знаходитися у складі важливих наукових завдань, що пов'язані з проблемою підвищення рівнів професійної самореалізації вчителів у різних

видах педагогічної діяльності (навчально-пізнавальній, організаційно-виховній, методичній, науково-дослідній, самоосвітній, освітньо-проектній).

Нині іншомовне освітнє середовище стає значущим для всіх учасників освітнього процесу. Сучасні вчителі намагаються знаходити в ньому нові обрії професійної самореалізації. Вони користуються нагодою участі в різних конкурсах, освітніх проектах, грантах з освітньої політики в країні та за кордоном, публікують методичні розробки уроків і виховних заходів. Школярі також мають доступ до будь-якої інформації через систему Інтернет, можуть самостійно ознайомитися з освітніми процесами й національними традиціями інших країн. Як відомо, багато батьків долучаються до традицій і мови інших країн через ринок праці. У ході такої думки вивчення рефлексії можна поєднати з такими практичними освітніми завданнями, як: стимулювання і заохочування вчителів до розкриття внутрішнього потенціалу в іншомовному освітньому середовищі, розроблення алгоритмів організації педагогічної співпраці між учасниками освітнього процесу.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Останнім часом у наукових працях учених С. Кіриченко (2016), Т. Куценко (2014), Л. Рибалко (2007) досліджуються шляхи підвищення професійної самореалізації вчителів, у структурі якої є рефлексія, засобами методичної роботи (методичні розробки уроків і виховних заходів, освітні проекти, портфоліо, індивідуальні карти професійного зростання вчителя в педагогічній діяльності). Разом з цим, учені не приділяють окремої уваги формуванню рефлексивних умінь учителя для підвищення його самоефективності.

Роль учителя в проектуванні розвивального освітнього середовища для обдарованих учнів вивчають В. Гриньова і Л. Карпова (2011). Учені О. Тіщенко та К. Юр'єва (2014) називають учителя іноземних мов провідником у світ іншої культури та наголошують на тому, що міжкультурна компетентність педагога є інтегративною якістю, що забезпечує його готовність до професійної діяльності в умовах етнокультурного навчання і виховання школярів. На основі аналізу вище названих наукових праць зазначимо, що іншомовне освітнє середовище, про яке йдеться в нашій статті, має розвивати особистість кожного учасника освітнього середовища. Створення такого середовища в закладах

загальної середньої освіти (ЗЗСО) має базуватися на принципах толерантності й поваги до представників іншої культури, рівноправного спілкування і співпраці.

У Новому тлумачному словникові української мови (Яременко, Сліпушко, 2008) наводиться тлумачення терміну «рефлексія» як «самоаналіз, роздуми людини над власним душевним станом; у філософії – відображення, а також дослідження процесу пізнання» (Яременко, Сліпушко, 2008, с. 119).

На основі аналізу наукової літератури зазначимо, що існує декілька підходів до визначення суті рефлексії учителя. Зокрема, рефлексію розглядають, як: 1) особистісну якість, котра становить основу для розвитку й удосконалювання його професійних і педагогічних здібностей на рівні самосвідомості й розумової діяльності (О. Бізяєва, Г. Єрмакова); 2) управлінський і регулювальний механізм побудови міжособистісних взаємин у педагогічному колективі (Г. Балл, О. Бодальов, Ю. Машбиць, Г. Ковальов); психологічний механізм професійного самопізнання особистості (Є. Боброва, Ю. Єрмак), її самоконтролю (Т. Щербакова), саморегуляції (К. Чернова), професійного самовдосконалення й самоактуалізації (Веремчук, 2013; Резван, 2016). Нам є близькою позиція вченої О. Резван, яка рефлексію розглядає як здатність людини до самоспостереження, самопізнання, самоаналізу та усвідомлення зовнішньої оцінки особистісних особливостей іншими людьми, результатом чого є критичне оцінювання власних дій, досягнень, ресурсів, особистісних якостей та, за необхідності, їх корекція (Резван, 2016).

У дослідженнях Г. Метельницького, Є. Рогова, О. Чикової рефлексія є найвищим показником професійної самосвідомості фахівців, її пов'язують зі змінами особистості, що виявляється як у формуванні складових професійної свідомості (професійної уваги, перцепції, пам'яті, мислення, емоційно-вольової сфери), так і в зовнішньому вигляді (моториці, мові, емоційності, формах спілкування) (Рогов, 2003).

Існує й інший підхід, у межах якого рефлексія вивчається як процес, що характеризується такими категоріями, як самоаналіз, оцінка, співвідношення свого уявлення з думками інших про себе й про осмислення життєвих цілей і планів, мотивів, установок, соціальних моральних вимог, цінностей. До рефлексивних процесів автори відносять усвідомлення й осмислення своїх вчинків і діяльності, самоконтроль, самокорекцію (Гриньов, Лебедева, Наумова, Рябова і Гриньова, 2014).

У межах дослідження заслуговують на увагу компоненти рефлексії вчителя, окреслені вченими М. Марусинець (аксіологічний, ціннісно-мотиваційний, інструментальний, когнітивний, операційно-технологічний, емоційно-оцінний), С. Сисоєвою і Т. Поясок (когнітивний, емоційний, оцінювально-вольовий) (Сисоєва і Поясок, 2005), О. Резван (інтелектуальний, емоційно-ціннісний, регулятивний) (Резван, 2016).

У науковій праці Л. Рибалко (Рибалко, 2007) рефлексивні вміння віднесено до вміння професійно-педагогічної самореалізації вчителя, які забезпечують ефективність виконання ним педагогічної діяльності. Однак, у праці вище названої вченої не відбито специфіку роботи вчителів-предметників, не показана взаємодія з довкіллям та реагування на його особливості, бракує розуміння ролі й місця рефлексії в побудові міжособистісних стосунків й під час упередження конфліктних ситуацій.

Можемо констатувати, що не достатньо вивченими є, зокрема, питання рефлексії вчителів іноземних мов.

Мета статті – проаналізувати різні підходи вчених до вивчення феномену рефлексії вчителя і схарактеризувати його з позиції складової технології професійної самореалізації вчителів іноземних мов в умовах іншомовного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. У статті іншомовне освітнє середовище розглядаємо як комфортні умови для самореалізації учасників освітнього процесу під час спілкування, обміну навчальною і професійною інформацією, оволодіння й використання іноземних мов, побудови діалогу й співпраці на засадах партнерства. До його характеристик відносимо професійне й педагогічне спілкування, діалогічну взаємодію між учасниками освітнього процесу з метою обміну інформацією професійного характеру, використання рідної та іноземних мов для встановлення контакту і партнерських стосунків у професійній діяльності, виявлення комунікативних здібностей комунікантів і формування їхньої комунікативної, мовленнєвої, іншомовної компетентностей.

Оскільки іншомовне освітнє середовище утворюють не лише суб'єкти освітнього процесу, але й невидимі, на перший погляд, зв'язки між ними, норми поведінки й моралі, до особистості вчителя висуваються певні вимоги. До таких вимог відносимо: розвиток здатності вчителя до іншомовного спілкування; виявлення ним ініціативи й активності в об'єднанні колег для вирішення міжнародних освітянських проблем; наявність високого рівня сформованості рефлексивних умінь.

У статті звернемо увагу на роль і значущість рефлексії вчителя іноземних мов для його максимально повної професійної самореалізації в іншомовному освітньому середовищі. Завдяки рефлексії вчитель має змогу: оцінювати правильність/неправильність вибору способів професійної самореалізації у різних видах педагогічної діяльності; виявляти і долати труднощі, які заважають руху до акме-вершини; аналізувати педагогічну ситуацію й оцінювати власні можливості щодо її вирішення, знаходити власні помилки у вирішенні педагогічної ситуації й оперативно їх виправляти; навчати школярів прийомам саморефлексії поведінки, формувати їхню адекватну самооцінку (Резван, 2016). Погоджуємося з думкою О. Мирошник, яка вважає, що «за допомогою рефлексії вчитель має змогу не тільки зрозуміти межі власного досвіду, але й визначити його цінність для себе та педагогічної спільноти» (Мирошник, 2011, с. 53).

На основі проведеного аналізу наукової літератури (Кіриченко, 2016; Куценко, 2014; Рибалко, 2007; Цветкова, 2013), вважаємо, що практичний сенс рефлексії полягає в тому, що вона має бути складовою розробленої нами технології професійної самореалізації вчителів іноземних мов в умовах іншомовного освітнього середовища. У нашому розумінні технологія професійної самореалізації вчителів іноземних мов в умовах іншомовного освітнього середовища – це послідовно реалізовані конкретні дії адміністрації ЗЗСО і методистів (стимулювання вчителів до самоаналізу результатів власної педагогічної діяльності на основі рефлексії; розробка й упровадження карт можливих досягнень учителів у професійній діяльності; надання методичної допомоги у розробці освітніх проектів; заохочення вчителів до участі в різних педагогічних заходах), а також самостійні дії вчителів іноземних мов (самоаналіз і усунення перешкод, що заважають розкриттю власного іншомовного потенціалу; складання плану професійного самовдосконалення; презентація власних продуктів педагогічної діяльності; залучення колег, учнів, батьків до іншомовної діяльності).

Осмислення наукового матеріалу й формулювання авторської позиції дають нам право вважати, що рефлексія є невід'ємною складовою технології професійної самореалізації вчителів іноземних мов в умовах іншомовного освітнього середовища та передбачає низку взаємопов'язаних дій.

1. *Самоаналіз результатів власної іншомовної діяльності.* У теорії самовиховання термін «самоаналіз» визначено як аналіз людиною власної поведінки, мотивів, емоційних реакцій, переживань і якостей. Він виступає як форма регулювання людиною своєї діяльності і передбачає співвідношення й оцінку окремих фактів, а також оцінку стану самої людини. Самоаналіз здійснюється при достатній кількості фактів, має бути різнобічним, глибоким за характером, спиратися на реальні дані, здійснюватися з позицій суспільних вимог. Завершується самоаналіз висновками, практичними рекомендаціями і завданнями для самовдосконалення (Гриньова і Золотухіна, 2006, с. 41).

Учитель аналізує власну діяльність з позиції специфіки навчального предмета, віку школярів, з якими він працює, сформованості власної здатності розвивати в учнів комунікативні вміння під час вивчення іноземної мови, стимулювання соціалізації, формування в них загальної культури, сприяння свідомому вибору професії, розвитку готовності до самостійного життя в умовах інформаційного суспільства. Самоаналіз дає змогу вчителю оцінити ступінь оволодіння ним професійних знань і вмінь. Самооцінка – оцінка людиною власних якостей, позитивних сторін і недоліків, є результатом розумових операцій – аналізу, порівняння, синтезу. Так, учитель іноземних мов має знати: предмет та методику викладання, особливості змісту навчальних програм з іноземної мови, етапи розвитку методики викладання іноземної мови; основи теорії формування комунікативної компетентності учнів (мовленнєвої, лінгвістичної, соціокультурної, навчальної; методику використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках іноземної мови; основні ідеї й положення теорії виховання школярів; дидактичні засади освітнього процесу; основи педагогічної майстерності й техніки безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу. Такий учитель має володіти вміннями: здійснювати іншомовне спілкування (усне, письмове); впроваджувати культуру мовленнєвої поведінки; на високому рівні володіти фонетикою, граматиною, лексикою з мови, яку викладає; реалізувати методичну та соціокультурну компетенції.

Самоаналіз учителя відбувається завдяки самоспостереженню, в основі якого лежить вміння фіксувати наслідки спостереження за своїми думками, поведінкою, переживаннями. Буває безпосереднє й ретроспективне самоспостереження, які мають місце в педагогічній діяльності вчителя.

Як свідчить власний педагогічний досвід, у поле самоаналізу має входити готовність учителя до складної і напруженої роботи з учнями, а також схильність учнів до втомлюваності як розумової, так і фізичної. Вивчаючи педагогічну спадщину І. Сікорського (Бойко, 2004, с. 239–257), ми звернули увагу на той факт, що він першим у вітчизняній науці звернувся до вивчення проблем працездатності і втомлюваності, роль інтелектуального потенціалу для становлення молоді людини. Він висунув припущення, що розумова втомлюваність повинна перш за все виявлятися у змінах психомоторної діяльності. Дослідження вченого показали, що чотирьох-п'ятигодинні заняття негативно впливають на здатність тонко розрізнати психофізичні величини, викликають роздратованість. Учений прийшов до висновку, що мозок людини постійно знаходиться в діяльнісному стані. Розумова праця є могутнім засобом безперервного вдосконалення всіх робочих механізмів мозку. Правильно організована розумова праця має вагоме значення не лише для розумового розвитку, а й для життєдіяльності людини в цілому. Він констатував, що навіть добре розвинуті розум і почуття часом безсилі виправити людину, яка має слабку силу волі. Зміцнення і розвиток волі має вирішальне значення для людини «у побудові себе як особистості», в умінні дотримуватись власних переконань. На нашу думку, такий приклад не є випадковим, оскільки вчителі іноземних мов, реалізуючи індивідуальний підхід на заняттях зі школярами, мають ураховувати різну працездатність і втомлюваність, ступінь розвитку сили волі. У свою чергу, власні вміння самоаналізу допомагають учителям дотримуватись режиму праці й відпочинку, протистояти професійному вигорянню.

2. *Зіставлення власних потенційних можливостей з вимогами іншомовного освітнього середовища до особистості вчителя.* Зіставлення як суб'єктивна процесуальна характеристика вчителя відбувається на основі його «Я»-концепції. Тлумачення терміну «Я»-концепція знаходимо в Українському педагогічному словнику (Гончаренко, 1997) як «відносно стійка, в більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе» (Гончаренко, 1997, с. 373). На думку вчених С. Сисоєвої і Т. Поясок (2005) «Я»-концепція – цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх суперечностей, образ власного «Я», що виступає як установка по відношенню до самого себе та включає компоненти (когнітивний, емоційний, оцінювальний-

вольовий). Зазначені вище вчені виокремлюють такі функції «Я»-концепції, як: сприяння досягненню внутрішньої узгодженості особистості; інтеріоризації власного досвіду; очікування власних позитивних результатів. В. Маралов (2002) характеризує структуру «Я»-концепції як комплекс уявлень: реальне, або уявлення про те, ким я є насправді; ідеальне, або уявлення про те, ким я хотів би стати; дзеркальне, або уявлення про те, як мене сприймають інші. Термін «Я» означає те, що я знаю про себе; як я ставлюся до себе; що я думаю про себе; як я оцінюю себе.

Виявити власну «Я»-концепцію допомагають вправи. Наведемо приклад такої вправи: «У вас 8 кружечків, один з них підпишіть «Я» поставте його в центр, а в усіх інших кружечках позначте людей, які вас оточують, їхні посади або соціальні ролі, розставте такі кружечки навколо вашого відповідно до того, як ви до них ставитеся. (Люди, які опинилися у верхніх кружечках, вас перевершують, у бокових кружечках знаходяться рівні за силою «Я», у нижніх кружечках є підлеглими вам)».

Учителі розташували кружечки таким чином: більшість кружечків розташовані вгорі (педагоги вважають, що адміністрація перевершує їх), менша кількість кружечків розташовані з обох боків (колеги, обдаровані учні, батьки) і лише декілька кружечків внизу (дехто вважає підлеглими своїх учнів). Аналіз результатів цієї вправи свідчить, що більшість вчителів потребують формування позитивної «Я»-концепції, яка лежить в основі їхньої ініціативності, активності й креативного підходу до саморозвитку й розвитку школярів. На основі малюнків учителів нами зроблено висновок про те, що ініціативність учителів, котра лежить в основі створення іншомовного освітнього середовища, «придушується» звичними стереотипами підкорення й виконання вказівок і розпоряджень шкільної адміністрації. Не всі вчителі іноземних мов оцінюють значимість власної позиції в побудові партнерських стосунків з учнями і батьками в умовах іншомовного спілкування. Лише частина вчителів мають сформовану «Я»-концепцію, яка відбиває їхню готовність до співпраці з колегами, учнями та батьками.

3. *Формування образу успішного вчителя.* У сучасних педагогічних дослідженнях (С. Вітвицька, Н. Гузій, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна) йдеться про професіоналізм учителя, від якого залежить його успіх у педагогічній діяльності. На думку О. Дубасенюк, педагогам з високим рівнем професіоналізму притаманна найбільш адекватна самооцінка та особлива

чутливість до достоїнств і недоліків власної особистості і діяльності, котрі сприяють успішному регулюванню власної поведінки й педагогічних дій (Дубасенюк, 2017).

Учитель іноземних мов має стати ініціатором створення іншомовного освітнього середовища, оскільки він володіє іноземними мовами, здатний до комунікацій і співробітництва. На думку Н. Ткаченко (2016), вчитель іноземних мов має виявляти й розвивати: а) інтерес до вивчення досвіду зарубіжних партнерів щодо модернізації освіти, роботи міжнародних шкіл і дискусійних майданчиків, професійного зростання вчителів у межах концепцій навчання протягом життя; 2) здатність до організації освітніх обмінів, власного стажування та навчання школярів за кордоном; 3) уміння заохочувати суб'єктів освітнього процесу до участі в різних проектах і програмах міжнародних організацій і співтовариств (Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне); 4) ініціативу в проведенні спільних міжнародних конференцій, семінарів, симпозіумів, конкурсів, фестивалів, форумів, а також підтримувати співробітництво міжнародних таборів для дітей та юнацтва. До орієнтирів професійної діяльності сучасного вчителя іноземних мов автор статті відносить такі, як: спілкування з носіями мови, створення іншомовного освітнього середовища, використання засобів такого середовища (Інтернет мас медіа), залучення волонтерського Корпусу Мира (США), який надає допомогу щодо втілення в життя освітніх програм.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Задекларовано авторську позицію, згідно якої рефлексія є складовою технології професійної самореалізації вчителів іноземних мов в умовах іншомовного освітнього середовища та є комплексом дій, а саме: самоаналіз результатів власної іншомовної діяльності; зіставлення власних потенційних можливостей з вимогами іншомовного освітнього середовища до особистості вчителя; уявленню образу успішного вчителя. Зазначено, що до особистості вчителя в умовах іншомовного освітнього середовища висуваються певні вимоги, як: розвиток здатності до іншомовного спілкування; виявлення ініціативи й активності в об'єднанні для вирішення міжнародних освітянських проблем; наявність високого рівня сформованості рефлексивних умінь.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розроблення й упровадження педагогічних умов формування аналітико-рефлексивних умінь учителів іноземних мов у ЗЗСО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бойко, А. М. (ред.). (2004). *Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги*. Київ : ВД "Професіонал".
- Веремчук, А. М. (2013). Рефлексія у педагогічній діяльності. *Проблеми сучасної психології*, 20, 92-102.
- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ : Либідь.
- Гриньов, В. Й., Лебедева, В. В., Наумова, І. І., Рябова, О. Б., Гриньова, В. М. (ред.) (2014). *Особистість майбутнього вчителя : монографія*. Харків : Вид-во ТОВ "Щедра садиба плюс".
- Гриньова, В. М., Золотухіна, С. Т. (ред.). (2006). *Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. Вид. 2-е, випр. і доп.* Харків : ОВС.
- Гриньова, В. М., Карпова, Л. Г. (2011). *Проектування розвивального освітнього середовища для обдарованих учнів*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
- Дубасенюк, О. А. (2017). Структура педагогічного професіоналізму викладача вищої школи. *Проблеми освіти*, 87, 13-19.
- Кіриченко, С. В. (2016). *Матеріали до проведення навчально-методичного семінару "Теорія і практика організації освітньо-проектної діяльності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів" : навч.-метод. посіб.* Харків : ХНПУ імені Г.С.Сковороди.
- Кущенко, Т. В. (2014). *Авторська програма розроблення й упровадження педагогічних умов професійної самореалізації вчителів у системі методичної роботи загальноосвітніх навчальних закладів*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
- Маралов, В. Г. (2002). *Основы самопознания и саморазвития : учеб. пособие*. Москва : Академия.
- Мирошник, О. (2011). Педагогічна рефлексія як чинник вияву творчого потенціалу особистості вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії*, 2, 47-56.
- Резван, О. А. (2016). Шляхи вдосконалення професійної рефлексії вчителів проектних класів "Інтелект України". *Рідна школа*, 4, 75-70.
- Рибалко, Л. С. (2007). *Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект)*. Запоріжжя : ЗДМУ.
- Рогов, Е. И. (2003). *Выбор профессии: Становление профессионала*. Москва : ВЛАДОС-ПРЕСС.
- Сисоєва, С. О., Поясок, Т. Б. (2005). *Психологія та педагогіка : підручник для студ. вищ. навч. закл. непедаг. профілю трад. і дистан. форм навчання*. Київ : Міленіум.
- Ткаченко, Н. М. (2016). Орієнтири професійної діяльності сучасного вчителя іноземних мов. *Педагогічні науки*, LXXIII(1), (с. 139-144). Херсон : ХДУ.
- Цветкова, Г. (2013). Професійне самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей: обґрунтування технології. *Рідна школа*, 8-9, 60-65.
- Юр'єва, К. А., Тіщенко, О. М. (2014). Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 42. 169-182.

Яременко, В., Сліпущко, О. (2008). *Новий тлумачний словник української мови. Вид. 2-е, виправл. Т. 3. "П-Я"*. Київ : Аконіт.

REFERENCES

- Boiko, A. M. (ed). (2004). *Personalii v istorii natsionalnoi pedahohiky. 22 vydatnykh ukrainskykh pedahohy* [*Personalities in the history of national pedagogy. 22 prominent Ukrainian educators*]. Kyiv : VD "Profesional". [in Ukrainian]
- Veremchuk, A. M. (2013). Refleksiia u pedahohichnii diialnosti. *Problemy suchasnoi psykholohii* [Reflection in pedagogical activity. *Problems of modern psychology*], 20, 92-102. [in Ukrainian]
- Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [*Ukrainian Pedagogical Dictionary*]. Kyiv : Lybid.
- Hryn'ov, V. Y., Lebedieva, V. V., Naumova, I. I., Riabova, O. B., Hryn'ova, V. M. (ed.) (2014). *Osobystist maibutnoho vchytelia : monohrafiia* [*Personality of the future teacher: a monograph*]. Kharkiv : Vyd-vo TOV "Shchedra sadyba plus". [in Ukrainian]
- Hryn'ova, V. M., Zolotukhina, S. T. (ed.). (2006). *Pedahohichna maisternist uchytelia : navchalnyi posibnyk. Vydannia 2-e, vypravlene i dopovnene* [*Pedagogical mastery of the teacher: Tutorial. 2nd edition, revised and supplemented*]. Kharkiv : OVS. [in Ukrainian]
- Hryn'ova, V. M., Karpova, L. H. (2011). *Proektuvannia rozvyvalnoho osvithno seredovyshcha dlia obdarovanykh uchniv* [*Designing a developing educational environment for gifted students*]. Kharkiv : H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. [in Ukrainian]
- Dubaseniuk, O. A. (2017). Struktura pedahohichnoho profesionalizmu vykladacha vyshchoi shkoly. *Problemy osvity* [Structure of the teacher of higher education pedagogical professionalism. *Problems of education*], 87, 13-19. [in Ukrainian]
- Kirychenko, S. V. (2016). *Materialy do provedennia navchalno-metodychnoho seminaru "Teoriia i praktyka orhanizatsii osvithno-proektnoi diialnosti vchyteliv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv"* : navchalno-metodychnyi posibnyk [*Materials for conducting a training and methodical seminar "Theory and practice of organizing educational and project activity of teachers of general educational institutions": educational and methodical manual*]. Kharkiv : H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. [in Ukrainian]
- Kutsenko, T. V. (2014). *Avtorska prohrama rozroblennia y uprovadzhennia pedahohichnykh umov profesiinoi samorealizatsii vchyteliv u systemi metodychnoi roboty zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [*Author's program for the development and implementation of pedagogical conditions for the professional self-realization of teachers in the system of methodological work of general educational institutions*]. Kharkiv : H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. [in Ukrainian]
- Maralov, V. G. (2002). *Osnovy samopoznaniia i samorazvitija : uchebnoe posobie* [*Fundamentals of self-knowledge and self-development: a tutorial*]. Moskva : Akademija. [in Russian]
- Myroshnyk, O. (2011). Pedahohichna refleksiia yak chynnyk vyjavu tvorchoho potentsialu osobystosti vchytelia. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii* [Pedagogical reflection as a

- factor of manifestation of the creative potential of the teacher's personality. *Aesthetics and ethics of pedagogical action*], 2, 47-56. [in Ukrainian]
- Rezvan, O. A. (2016). Shliakhy vdoskonalennia profesiinoi refleksii vchyteliv proektnykh klasiv "Intelekt Ukrainy". *Ridna shkola* [Ways of perfection of professional reflection of teachers of design classes "Intellect of Ukraine". *Native school*], 4, 75-70. [in Ukrainian]
- Rybalko, L. S. (2007). *Metodoloho-teoretychni zasady profesiino-pedahohichnoi samorealizatsii maibutnoho vchytelia (akmeolohichnyi aspekt)* [Methodological and theoretical foundations of vocational and pedagogical self-realization of the future teacher (acmeological aspect)]. Zaporizhzhia : ZDMU. [in Ukrainian]
- Rogov, E. I. (2003). *Vybor professii: Stanovlenie professionala* [Choice of profession: Becoming a professional]. Moscow : VLADOS-PRESS. [in Russian]
- Sysoieva, S. O., Poiasok, T. B. (2005). *Psykhologhiia ta pedahohika : pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv nepedahohichnoho profilu tradytsiinoi i dystantsiinoi form navchannia* [Psychology and pedagogy: a textbook for students of higher educational establishments of the non-pedagogical profile of traditional and distance learning forms]. Kyiv : Milenium. [in Ukrainian]
- Tkachenko, N. M. (2016). Oriientyry profesiinoi diialnosti suchasnoho vchytelia inozemnykh mov. *Pedahohichni nauky* [Guidelines for the professional activities of a modern foreign language teacher. *Pedagogical sciences*], LXXIII(1), (s. 139-144). Kherson : KhDU. [in Ukrainian]
- Tsvietkova, H. (2013). Profesiine samovdoskonalennia vykladachiv humanitarnykh spetsialnostei: obgruntuvannia tekhnolohii. *Ridna shkola* [Professional self-improvement of teachers of humanities: the substantiation of technology. *Native school*], 8-9, 60-65. [in Ukrainian]
- Yuryeva, K. A., Tishchenko, O. M. (2014). Kompetentsiia, kompetentnist, mizhkulturna kompetentnist uchytelia: sutnist i zmist. *Zasoby navchalnoi ta naukovy-doslidnoi roboty* [The sphere of competence, competence, teacher's inter-cultural competence: essence and content. *Means of educational and research work*], 42, 169-182. [in Ukrainian]
- Yaremenko, V., Slipushko, O. (2008). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Vydannia 2-e, vypravlene. T. 3. "P-Ia"* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language. 2nd Ed., revised. Vol. 3]. Kyiv : Akonit. [in Ukrainian]

Твердохліб Ганна Віталіївна
учитель англійської та німецької мов
Харківського ліцею № 89 Харківської
міської ради Харківської області
вул. Дерев'янка, 14-а, м. Харків, Україна
61103
ORCID ID_0000-0002-9281-4890
Тел.: +3 8 097 515 97 91
e-mail: tverdokhleb2008@gmail.com

Tverdokhlib Ganna Vitaliyivna
Teacher of the English and the German
Languages,
Kharkiv lyceum №89 of Kharkiv City
Council of Kharkiv Region
14-a, Derevianka Str., Kharkiv,
Ukraine, 61103
ORCID ID_0000-0002-9281-4890
Tel. +3 8 097 515 97 91
e-mail: tverdokhleb2008@gmail.com